

KEELEVAHETUS NOVGORODIMAA ÄÄNISE VIIENDIKUS

MARJE JOALAIID

Kuigi vepslased on elanud oma põlisaaladel aastatuhandeid, on teated praegustest vepsa küladest jõudnud kirjalikesse allikatesse suhteliselt hilja ja võõramaiste vallutajate eestvõttel. Siinkohal sobib võrdlus eestlastega, meenutagem Taani kuninga Valdemar II ajal koostatud koodeksi “Liber Censu Daniae” Eestimaad nimistuid. Vahemärkusena olgu lisatud, et sama koodeksi teise Eestimaad puudutava osa kohta – see on frantsiskaanlaste kirjeldus laevateest Rootsist Blekingest piki Rootsi idarannikut ja Soome lõunarannikut Tallinnasse – on hiljaaegu ilmunud originaaltekstiga uurimus (Gallén 1993).

Tänapäeva vepsa alad kuulusid minevikus Novgorodi ja Rostov-Suzdali (hilisema Vladimir-Suzdali) vürstiriigi koosseisu. Viimases oli vepslastega asustatud ala eelkõige Beloozero ehk Valgejärvemaa. Beloozero oli aastail 1238–1486 ka omaette vürstiriik, aastast 1389 küll praktiliselt ainult Moskva udell ehk osastivürstiriik (SIE 1962: 232; Kopanev 1953: 14–16), millest omakorda eraldusid väiksemad vürstiriigikesed (Kopanev 1953: 38–39). 15. sajandi teisel poolel õnnestus Moskva vürstiriigil endale allutada teised Vene vürstiriigid. See oli Moskva maailmavallutuslike ambitsioonide algus, mille tekkimises mängisid teatud rolli ka Moskva tihedad suhted tatarlastega. Novgorodi vürstiriik ühendati Moskva riigiga lõplikult 14. jaanuaril 1478. aastal (<http://en.wikipedia.org/wiki/1478>).

Novgorodimaa oli tollal jaotatud viiendikeks (vn *пятина*), tänapäeva vepsa külad kuulusid Äänise viiendikku (vn *Обонежская пятина*). Tõenäoliselt elas küll tollal vepslaste ka Bežetsi viiendiku (vn *Бежецкая пятина*) põhjaosas. Uute liidetud maade kohta hakati kohe koostama katastriraamatuid (vn *писцовые книги*), et arvele võtta majanduslikke tulusid. Rahvaloendused neile andamikoormiste kinnistamise eesmärgil toimusid küll juba varemgi. On teada khaan Berke rahvaloendajate – ja sealjuures mitte esmakordne – ilmumine Venemaale 1257. aastal ning rahutused Novgorodis 1257.–1259. aastal seoses katsetega viia läbi loendus. Sunnimaise elanikkonna loendusest räägitakse ka Vassili Pimeda testamendis (AI 1971: 12). Ulatuslikum loendus toimus siiski alles 15. sajandi lõpus.

1495./1496. aastal koostas Äänise viiendiku kohta katastriraamatu kirjutaja Juri Saburov. Kogu raamat pole kahjuks säilinud, kuid alles olev osa (seitse kihelkonda – pagastat¹) originaalist (neist kaks katkendlikult) ja üks 17. sajandi koopia on ka avaldatud (PKOP 1930: 1–56). Üldse on Äänise viiendikus Konstantin Nevolini järgi olnud 81 pagastat. (PKOP 1930: II–III; Nevolin 1853). Katastriraamatu tekst sisaldab viiteid ka eelmisele nn vanale katastrile (vn *старое нисмо*), mis pole meie päevini säilinud. Selle loenduse toimumise aja kohta on erinevaid arvamusi. Nevolin pidas selle alguseks Novgorodimaal 1491. või 1492. aastat (Nevolin 1853: 11). Danilova väidetakse, et loendused algasid maade konfiskeerimise ajal, mis toimusid juba 1470. aastail (Danilova 1955: 12), peetakse samuti põhjendatuks, kuigi eri autorid on välja pakkunud ka aastaid 1483–1492 (AI 1971: 13). 1495/1496. aasta katastriraamatu ja järgmisegi väljaandjad arvasid, et loendus toimus varsti pärast Novgorodi ühendamist Moskva, seega 1480. aastate alguses. (PKOP 1930: 267). Samale seisukohale jääb ka hiljuti ilmunud vanade katastriraamatute täienduse – eri ümberkirjutustes leiduvate katkendite väljaande (PKNZ 1 ja 2) koostaja Baranov, kes arvab loenduse olevat toimunud 1480. aastate esimesel poolel (PKNZ 1: 6–7).

Järgmise, 1495./1496. aasta loenduse Äänise viiendiku katastri säilinud originaal hõlmab ka nelja sellist pagastat, kus vepsa asustus on säilinud kui ehk mitte päris tänapäevani (kui arvestada viimase aja külade tühenemist), siis igal juhul 20. sajandini. Need neli pagastat haaravad kogu lõunavepsa murdeala, Ojati jõe (vps *Ajäř*) äärsed keskvepsa külad ja Äänisjärve (vps *Äniñe*) ümbruse vepsa külad, mis murdejaotuse järgi kuuluvad osalt äänisvepsa, osalt keskvepsa murdealasse.

Paljude vepsa külade esmamainimisest möödus seega 10 aastat tagasi 500 aastat. Muidugi on üksikuid vepsa kohanimisid vanades vene ürikutes mainitud varemgi. Eelkõige on need kihelkonnakeskuste nimed nagu *Vingl* (ou *Вьюницль*) ja *Terl* < **Tervla* (в *Тервиничих*) Novgorodi vürsti Svjatoslav Olgovitši 1137. aasta seadustikule (vn *устав*) 13. sajandil tehtud

¹ Vene *погост*, mis on vepsa keeles *pagast*, on võrreldav eesti kihelkonnaga, kuigi on sellest territoriaalselt palju väiksem. Tegemist on arvatavasti muistsete vene kaubanduskeskuste ja andamikogumiskohtadega, kuhu ehitati ka kirik ja mis muutusid administratiivüksusteks. Territoriaalüksuse nimetuseks sai pagast 12. sajandil ka Lätis (*pagast*) (SIE 11: veerg 232–233). Pagast – *погост* – koosnes 1495./1496. aasta katastriraamatu järgi väiksematest üksustest *волость* ja *волостка*, mis väljendavad omandisuhteid, valdust. Käesolevas artiklis on nende vastetena kasutatud vastavalt *vald* ja *pisivald*, kihelkonna asemel on eelistatud vepsapärasest nimetust *pagast*.

täienduses Novgorodi piiskopkonna tuludest (Štšapov 1976: 148), või Kaiv (*на Ковьскомъ пути*) 15. sajandi ostulepingus, millega Kovalevi lunastajaklooster Novgorodi lähedalt ostis Tihvini jõe äärsed asulad (GVNP 1949: 178). Need kihelkonnakeskused on tänaseks juba venekeelsed. Ja kuigi kunagisele vepsa asustusele viitavad vepslaste hulgas tänini käibivad omakeelsed nimed, ei või me kindlalt määrata aega, millal elanikkond muutus venekeelseks. Vepsapärase nimega külad aga, kus vepsa asustus on säilinud, on selle nime ilmselt säilitanud läbi sajandite.

Vahepealse ala kohta katastriraamatut säilinud kahjuks ei ole. Kuid oluline on, et 15. sajandi lõpu asustuspilti saab mingil määral rekonstrueerida järgmise, Andrei Lihhatšovi ja Ljapun Dobrõnini 1563/1564 koostatud katastriraamatu abil. See viitab üsna täpselt eelmise katastri andmetele ja sellest on säilinud rohkem kirjeldusi (PKOP 1930: 57–254). Tabelis 1 on kõrvuti külad endisest Marfa Issakova voolostist Šušta pagastas mõlema katastriraamatu järgi. Külade kirjeldused katastriraamatus järgnevad üksteisele, olen need eraldi välja toonud ainult võrdluse hõlbustamiseks.

Näeme, et andmed korduvad küla küla järel. Vene tüüpi külanimed, mis ilmuvad 1563./1564. aasta katastrisse, viitavad talu peremehele 1495./1496. aasta katastriraamatus, aga mitte küla rajajale, nagu sageli arvatakse. Ilmselt on need nimed eksisteerinud ainult kirjalikus kasutuses. Me võime isegi vigu parandada: *деревня Виравовская* 1563./1564. aasta katastriraamatus peab ilmselt olema *Биричевская*, sest 1495./1496. aastal on seal elanud kirjutaja – *бирич*. Seega ei saa me üksikute külanimede alusel, kui need ka venepärased on, teha etnilisi järeldusi, vaid külanimesid peab vaatama terviksüsteemina.

1582./1583. aasta katastriraamat, millest on avaldatud täielikult vaid Äänisetaguse poole (vn *Заонежская половина*) kirjeldus (Asiakirjoja 1993), Mägismaa poolest (vn *Нагорная половина*) aga ainult pagastate üldkirjeldus (PK 1850), ei võimalda enam külade praegust asukohta kindlaks teha. Külanimed selles katastriraamatus on eelnevate omast väga erinevad. Ei ole enam sama järjekorda, ära tunda võib vaid üksikuid eelnevate katastriraamatute külasid, nagu 1495/1496: *дер. на Орижне Зайцово*, 1563/1564: *дер. на Оранже ж Зайцово словет над озером* (PKOP 1930: 39, 240) ja 1582/1583: *дер. Зачиново на Оранже* (Asiakirjoja 1993: 331). Eri variandid sõnast *заяц* ‘jänes’ viitavad vepsa originaalile *jäniš*.

Järgnevates katastriraamatutes on kõik külanimed täielikult venestatud. Beloozero alade kohta selleaegseid kirjalikke andmeid säilinud pole. Seega

sobivad etniliste probleemide käsitlemiseks vaid Saburovi ja Lihhatšovi katastriraamatud.

Järgnevalt analüüsin lähemalt külanimesid 1495/1496. aasta katastriraamatus. Katastriraamatute “küla”vn *деревня* on oma sisult ilmselt olnud tänapäevasest erinev. Tavaliselt koosneb see Vepsa alal ühest-kahest koor-

Погост Никольской на реце на Оште (1495/1496):

В Никольском погосте великого князя волость Марфинская Исаковы.

Дер. на Палсе озере: @ Онтонко Михеев пасынок, @ Тимошка Ивашков да Петрок Ивашков, @ Орефа кузнец, сеют ржи 5 коробей, сена косит 30 копен; 3 обжы с третью.

Дер на Паль-ручье: @ Савостьяно Зарубежанин да сын его Мануилик, сеют ржи 5 четверток, сена косят 15 копен; две трети обжы.

Дер. на Шиме озере поставлена после письма: @ Лучка да сын его Онтонко, сеют ржи 3 четвертки, а сена нет; пол-обжы.

Дер. на Орлове ручью поставлена после письма: @ Есипко Савин да брат его Павлик, сеют ржи коробью, сена косит 5 копен; две трети обжы.

Дер. на Орлове ж ручью поставлена после письма: @ Клишко Федотов, сеет ржи пол-коробьи, а сена нет; треть обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Давыдко Нестеров, сеет ржи коробью, сена косит 10 копен; две трети обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Микифорик Федоров да сын его Онцыфорик, сеют ржи коробью с четверткою, сена косят 10 копен; две трети обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Ивашко Кузмин, сеет ржи 3 четвертки, сена косит 10 копен; пол-обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Илейка Софронов да брат его Васко, сеют ржи 3 четвертки, сена косит 15 копен; пол-обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Тораско Бирич, сеет ржи пол-коробьи, сена косит 5 копен; треть обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Васко Осташов, сеет ржи пол-коробьи, сена косит 10 копен; треть обжы.

Дер. на Шим-озере: @ Гридка Оксенов, сеет ржи 3 четвертки, сена косит 10 копен; пол-обжы.

Погост Никольской на Оште реце (1563/1564):

В Никольском погосте на Оште великого князя волость, что бывала Марфы Исаковы.

Дер. на Палсе озере: @ Онтонков след Михиева да Тимошке Иванова да Орефы кузнеца, 3 обжы с третью пуста, поля и пожни лесом заросли, засеvu было в поле ржи 5 коробей, закусу 30 коп.

Дер на Паль-ручьё словет в Пельт-каски Савинская @ Еремейко Захаров, 2 трети обжы, сеет в поле ржи 5 четверток, сена косит 15 коп.

Дер. на Шиме озере Лучкинской след да сына его Онтонка, пол-обжы пуста, поля и пожни лесом заросли, засеvu было в поле ржи 3 четвертки, закусу нет.

Дер. на Орлове ручью словет Есиповская: @ Гридка Белавин, 2 трети обжы, сеет в поле ржи коробью, сена косит 5 коп.

Дер. на Орлове ж ручью Климов след Федотова, треть обжы пуста поля и пожни лесом поросли, засеvu было в поле ржи пол-коробьи, закусу нет.

Дер. на Шим-озере Давытков след Нестерова: @ Клишко Онцыфоров, 2 трети обжы; и в той деревни треть обжы пуста, а на трети обжы сеет в поле ржи пол-коробьи, сена косит 5 коп.; а на треть обжы Заонезские писцы князь Федор Иванович Пожарской лготы Якушу Федорову на 6 лет от лета 7071-го, а выйдет из лготы лета 7077-го.

Дер. на Шим-озере ж Микифориков след Федорова да сына его Онцыфорика, 2 трети обжы пуста и лесом заросла, засеvu было в поле ржи коробью с четверткою, сена косят 10 коп.

Дер. на Шим-озере словет Ивашковская @ Омельяно Федоров, пол-обжы, сеет в поле ржи 3 четвертки, сена косит 10 коп.

Дер. на Шим-озере словет Софроновская: @ Агийко Харитонов да сосед его Илейка Марков, пол-обжы, сеют в поле ржи 3 четки, сена косят 15 коп.

Дер. на Шим-озере словет Виравочская @ Иванко Ондреев, треть обжы, сеет в поле ржи пол-коробьи, сена косит 5 коп.

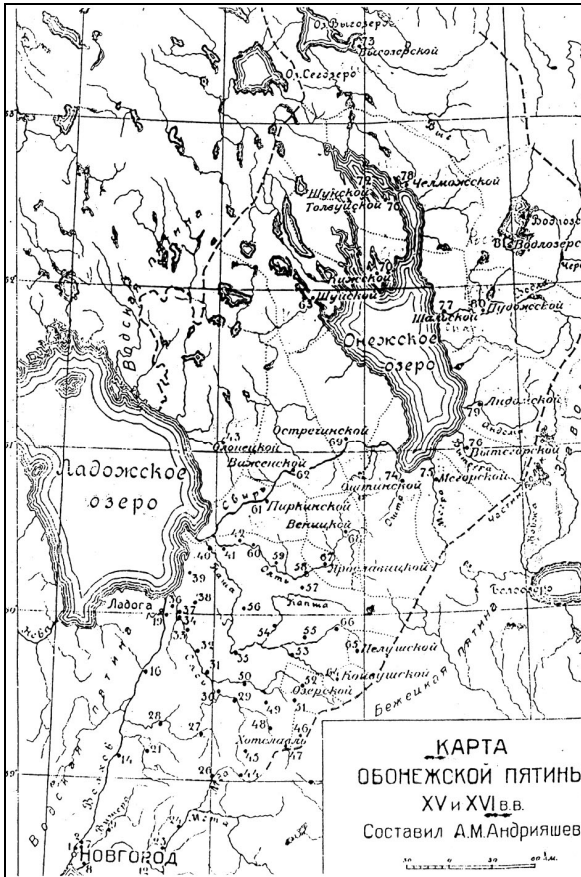
Дер. на Шим-озере словет Васюковская: @ Нестерко Ондреев, треть обжы, сеет в поле ржи пол-коробьи, сена косит 10 коп.

Дер. на Шим-озере словет Гридинская: @ Онтипко Демидов, пол-обжы, сеет в поле ржи 3 четвертки, сена косит 10 коп.

Tabel 1. Kūlad Marfa Issakova voolostist Šušta pagastas 1495./1496. ja 1563./1564. aasta katastriraamatu järgi.

missi kandvast majapidamisest (vn *двор*) ja selle tavaliselt ühest-kahest meessoost elanikust. Ühenimelised külad on sisuliselt olnud üks ja seesama küla. Nii neid järgnevas ka käsitletakse.

Peloi pagast 1495/1496 – *погост Никольской в Пелушах* (PKOP 1930: 22), tänapäeva vepsa *Релõн pagast* ~ *Рõлõн pagast* või lihtsalt *Рõлõ* ~ *Релой* (vn *Пелушии* ~ *Пёлушии*), ja Kaivo pagast – 1495/1496 *погост Егорьевской в Коузушах* (PKOP 1930: 48), vps *Kaivon pagast* ~ *Kaiv* (vn *Коузушии*) asuvad mõlemad vepsa ala lõunaosas. Artikile lisatud kaart pärineb Andrijaševilt katastriraamatute väljaandest (PKOP 1930: 271), kuid seda on suurendatud, nii et kaardi põhja- ja veidi ka lõunaosa on välja jäänud.

Kaart. Äänise viiendik XV sajandil. PKOP 1930: 271 järgi.

Peloi pagasta territoorium langeb peaaegu kokku praeguse lõunavepsa murdealaga. Vaid Šigoil (vps *Šigoil*, vn *Шугола*) ja ehk ka Välhärv (vps *Välhärv* ~ *Vällärv*, vn *Вялгозеро*) pagasta põhjapiiril kuuluvad juba keskvepsa murdealasse (vt Joalaid 2001). Peloi pagast on säilitanud oma vepsakeelse elanikkonna tänapäevani. Vaid Šigoiljärve ääres asuv Ostrov on venekeelne. Kaivo pagastas on enamuses küll tänapäeval juba vene külad. Praegu jääb õieti ainult Arskahti külastu vepsakeelsele territooriumile, selleski üks küla – vps *Radīrust*, vn *Родиониха* – on traditsiooniliselt vene küla. 20. sajandi algul on vepsa keelt kõneldud ka paarkümmend kilomeetrit lõuna pool asuvas Pjätina külastus. 1934. aasta reisimälestustes kurdab aga Kettunen, et tal ei õnnestunud enam Pjätinal keelejuhti leida (Kettunen 1934: 18). Siiski kannavad osa Arskahtist lõuna pool (ka Arskahti ja Pjätina vahel) asuvaist vene küladest ka vepsakeelset nime, mis viitab nende kunagisele vepsakeelsusele.

Peloi pagasta külad 15. ja 20. sajandil on antud tabelis 2. Maa oli läinud Moskva suurvürstile, kuid maksekirjeldused on antud veel vanade Novgorodi bojaaride valduste kaupa. Peloi pagastas oli olnud kaks valdust: suurem Kuzma Fefilatovi oma ja väiksem Zahhar, Grigori, Fjodor ja Ignati Perfurjevite oma. Kuzma Fefilatov elas vana katastri ajal Peloiila, Perfurjevid ühes Tšasla külas, mõlemaid külasid kutsuti seetõttu *Большой Двор*. Uue katastri ajal elasid samas külavanemad (vn *староста*). Kokkuvõtvad andmed pärinevad katastriraamatust, erinevused tabelist tulenevatest kokkuarvestustest johtuvad osalt mõne üksikküla tabelist välja jäämisest, teisalt ka tollaste kirjutajate arvutusvigadest.

Näeme, et asustuspilt on jäänud sajandite jooksul enam-vähem samaks. 15. sajandi lõpu külad on 20. sajandi külastud – külade rühmad. Õigemini on meil tegemist küll 1930. aastate asustuspildiga, sest sealt peale on vepsa külad kas sunniviisiliselt likvideeritud või pikkamööda, kuid järjekindlalt tühjenenud. Üksnes Määtjärve ääres pole olnud vana küla, vaid ainult 20. sajandil asutatud üksiktalud, mida vepslased ise, tõsi, ikka külaks peavad. See küla, mida kutsuti *Määtjärv*'e kõrval ka asutaja järgi *Nikanor*, asus Määtjärve ääres läbi viidud arheoloogiliste kaevamiste järgi otsustades mujal kui 15. sajandi küla. Määtjärv või õigemini Mältjärv (võib üsna kindlalt väita, et küla kunagi nii kutsuti) on ka ainuke küla, mis aegade jooksul tühjaks on jäänud. Joutsarv (*Jõcarv*) ja Pühärv (*Pühärv*) likvideeriti 1930. aastate lõpul üksiktalude kaotamise tuhinas, nagu nad oleksid olnud üksiktalud, aga mitte vähemalt peaaegu pool aastatuhandet vanad külad. Need olid

XV sajandi lõpp				XX sajand					
1495/1496.a. kataster				Vana kataster					
Külanimi	Külasid	Peresid	Mehi	Külasid	Peresid	Mehi	Vepsa nimi	Rahvapärane vene nimi	Ametlik vene nimi
дер. на Шигол(е)-озерке	11	11	18	9			<i>Šigoil'</i>	Шигола	Шигола
дер. на Вяле-озерке	2	2	3	1			<i>Välhärv ~ Vällärv</i>	Вялгозеро	Вялгозеро
дер. на Шидро-озерке	21 + 1 uusküla	23	32	17			<i>Šidjäv</i>	Шидрозеро	Прокушево
дер. на Евче-озерке	4	4	5	4			<i>Joucar'</i>	Евчозеро	Евчезеро
дер. на Корголахте ~ дер. в Корголахте	11–13 + 1 uusküla	13–14	19–20	10–11			<i>Kortjaht</i>	Кортало	Кортало
дер. в Пелушах, дер. на Чернец-озерке в Пелушах	8–9	10–11	15–16	7–8			<i>Pölo ~ Pel</i>	Пелуши	Пелуши
дер. на Сорво-озерке ~ дер. на Сорвас-озерке	11	12	18	10			<i>Sodjäv</i>	Сорвозеро	Сидорово
дер. на Мялто-озерке ~ дер. на Мялко ж озерке	3	4	7	2			<i>Mäjäv ~ Maitjäv ~ Mägjäv</i>	Мялтозеро ~ Мялгозеро	Мялтозеро - Мялгозеро
дер. на Бобре-озерке ~ дер. на Веж-озерке на Боброве	8	10	18	7			<i>Maigar'</i>	Боброзеро	Боброзеро
дер. на Лиде	12	13	18	11			<i>Ledi</i>	Ледь	Ледь
дер. в Чагине	14	15	21	11			<i>Čäigt'</i>	Чайгино	Чайгино
дер. на Свято-озерке	6	7	9	puustused			<i>Pühäv</i>	Святозеро	Святозеро
KOKKU Kuzma Fefilato valdustes	119	127	185	90	96	126			
дер. на Туток-озерке	4 + 1 uusküla	6	10	4			<i>Tutuk</i>	Тутока	Сташково
дер. в Чечоле	21	22	37	18					Иваново
KOKKU Perfurjevite valdustes	26	28	47	19	19	23			

Tabel 2. Peloi pagasta külad 15. ja 20. sajandil.²

ka ainukesed külad, mida oleks võinud lugeda üksikküladeks, teised kõik on moodustanud enda ümber külastud. Pühärvegi võiks tinglikult lugeda külastu keskuseks, sest Pühärve külastusse kuuluvaks võinuks lugeda arvatavasti hiljem tekkinud Boru (vps *Bor*, vn kohalik *Бор*, vn ametlik *Красный Бор*) ja Timoi (vn *Саньков Бор*). Tänapäeval on nende külade keskuseks rohkem küll vana Pühärve küla suhtes Pühärve järve vastaskaldale rajatud peamiselt metsatöölise asula Krasnõi Bor. Saburovi katastriraamatust puuduvad lõunavepsa kaguosa külad Vaagedjärv (vps *Vägedjäv*, vn *Белое*) ja Sürj (vps *Sür*, vn *Перелесок*). Pole küll ka võimatu, et need jäid Äänise viiendikust välja Bežetsi viiendiku territooriumile. Piiri Novgorodimaa Äänise ja Bežetsi viiendiku vahel ühelt

² Traditsiooniliselt on *Sodjäv* ja *Šidjäv* kirjutatud ühe *d*-ga, nagu ma isegi seda teinud olen. Mulle on aga hakanud tunduma, et *-dd-* annab paremini edasi selle pikkuse või rõhu, mis võib konsonandi kadumise jälg olla.

poolt ja Novgorodimaa ida- ning Beloozeromaa (Rostov-Suzdali-, Vladimirimaa) lääneosa vahel teiselt poolt pole tänapäeval suudetud täpselt kindlaks teha.

Led, mis oma nime on saanud jõe järgi (*Led* või vene nime tagasilaenuna *Lid*, vn *Лидь*, van *Ледь*), on oma eksisteerimise viimases lõpus olnud ainult härra elukoht (SNM 1911: 30–31) ja teemaja. 18. sajandi lõpu maamõõtmise (vn *Генеральное межевание*) andmete järgi aga on ta olnud külast tähtsam asula (*сельцо*) sinna juurde kuuluvate külade ja puustustega (*с деревнями и пустошами*) (MOZU 1892 таб I: 359–361). Praegu on külastu, kuhu kuuluvad Požariš (vn *Пожарище*), Bušak (vn *Петрово*) ja Sař (vn *Остров*), keskuseks neist esimene. Küla nimi Požariš, mis laenatud vene nimest *Пожарище*, viitab sellele, et Ledi küla on võinud maha põleda. Tulekahjud on vepsa külas olnud üsna tavalised, 20. sajandil on näiteks põlenud Lõuna-Vepsa küladest Tšaigla ja Tutuk.

Saburovi katastriraamatus esinenud 14 küla nimest on vepsa keeles neli la-lõpulised nimed (*Šigoil*, *Časl*, *Põlõ* ~ *Peloi*, inessiiv *Põlõlas* ~ *Peloilas*, *Čäigī*, inessiiv *Čäiglās*). Ülejäänud on saanud oma nime veekogult, mille ääres nad asuvad. Kõik Saburovi katastriraamatus esinevad Peloi pagasta külanimed on kirjeldavat laadi. Küllap kajastuvad siin teisekeelse (vepsakeelse) nimetraditsiooni edasiandmise raskused ametlikus, st vene keeles. Enamasti on külas elanud üks pere. Muidugi võisid külad ja majapidamised tegelikult ka suuremad olla. Vepslased on alati elanud kaugel võimukeskustest ja kiired jalad on neid sageli päästnud külasse ebameeldivate ülesannetega tulnud ametnike eest. Vanemad inimesed mäletavad veel, kuidas nad lapsena põgenesid külla tulnud võõraste eest, eriti kui need olid mustades riietes. Isegi 20. sajandi uurijad on külla tulles leidnud eest täiesti tühja küla, kuigi supski on olnud alles tulel keemas (Kolmogorov 1906: 103). Milline kirjutaja või kohalik ametnik, kui ta just külas ei elanud, leidis üles alepõllud metsas?

Seega, lõunavepsa ala kohta on meie käsutuses külade nimed, mis pole 15. sajandi lõpust alates praktiliselt muutunud. Katastriraamat üritab vepsa nimesid tõlkida, kuigi tavaliselt on see õnnestunud ainult liigisõna puhul. Ilmselt on need olnud sõnadena tuttavamad: vps *jär*v – vn *озеро* ‘järv’, vps *jogi* – vn *пека* ‘jõgi’, vps *oja* – vn *ручей* ‘oja’. Esikomponent on tõlgitud ilmselt ainult siis, kui see on olnud arusaadav: vps *majag* – vn *бобр* ‘kobras’, vrd sm *majava*. Nii mõnegi autori on eksiteele viinud katastriraamatus nime liigisõnale liidetud grammatilist sugu väljendav *-a* naissoost nimede puhul ehk jöenimedes, ja *-o* või *-e* keskssoost nimede puhul ehk järvenimedes. Seega ei ole nimes *деревня на Шидро-озерке о*

mitte tüves ja nime tuleks lugeda *Шидрозеро*, nagu see vene kohaliku nimena tänapäevani säilinud on. Vepsa *Šiddjärv* on r-hääliku kolme konsonandi ühendis kaotanud < *Šidrjärv.

Peloi pagastast lõuna pool asub **Kaivo pagast** – *Kaivon pagast* ~ *Kaiv, погост Койгушский*, 1495/1496 *погост Егорьевской в Койгушах* (PKOP 1930: 48). Kaiv on olnud minevikus tähtis koht, ega muidu oleks sinna viivat teed kasutatud orientiirina. 15. sajandil ostis Kovaljovi lunastaja-klooster Prokuilt poegade ja vennapojaga Novgorodi lähedalt Tihvini jõe äärsed maad ja asulad, mille piirid ulatusid muuhulgas Tihvini jõeni Kaivo teel – *на Тихвинь рекъ на Коивскомъ пути за озеромъ за Улягомъ* (GVNP 1949: 178, № 121 < AKTÕ 1838 № 138). Prokui nimi kõlab siin küll vepsapäraselt. Sama teed on mainitud ka juba ühes 14. sajandi lõpust või 15. sajandi algusest pärinevas ürikus (AKTÕ 1838 № 159). Pagast on juba 1495./1496. aastal asunud Beloje järve ääres, kuid ametlikult pole küla enam Белое (siiski on *Beloje* vepslastelt fikseeritud), vaid (*Абрамова Горка. Койгуши* nime kannab hoopis teine küla, mis ametlikult on olnud ka *Емельянцево*, vepsa keeles on aga külanimi *Dañil*. Juba 15. sajandil on olnud külad ka Daniljärve (*Койгушское озеро*) ääres: *дер. на Койгуше озерке* (PKOP 1930: 51). 1495/1496 on 7 külas (nagu oli 7 küla ka vana katastri ajal) olnud 11 peret 12 maksualuse mehega. Mingi ebakõla siin nimedes on, aga kuna segadus (keskuse üleviimine-ülekanndumine teise külla?) on ilmselt tekkinud juba enne 15. sajandi lõppu, siis on praegu raske midagi välja selgitada.

Kui Peloi pagasta puhul olid kõigi külade kohta olemas ka vepslastelt saadud andmed, siis Kaivo pagasta puhul tuli toetuda rohkem kirjalikele allikatele ja kaardimaterjalile.

Vepsa külastu on Kaivo pagastas ainult **Arškaht'**, vn *Радогоща*, 1970. aastaist ametlik *Радогощь*, katastriraamatu *дер. в Радогоще* ~ *дер. на Радогоще озерке* (1495/1496 oli siin 12 küla ja üks uusküla (vn *починок*), 20 peret ja 26 maksualust meest, vana katastri järgi 10 küla). (PKOP 1930: 49). Arskahti külastuski on ju neljast külast üks – Radipust, vn *Родиониха* – venekeelne. Rahvajutt kõneleb, et siia on tulnud preili oma kolme pojaga, kelle järglastest on kujunenud küla praegune venekeelne elanikkond. Teine teadaolevalt vepsa küla Pjätin (vn *Пятино*) Juri Saburovi katastriraamatus puudub.

Kaivo pagasta keskuses *дер. на Белом* ~ *дер. на Белой* (PKOP 1930: 48) (*Белоје* ~ **Gork**, vn kohalik *Горка*, vn ametlik *Абрамова Гора*) oli 1495/1496 kiriku juures kaks vaimulike (papi ja kirikudjaki) küla, kumbki ühe majapidamisega. Talupoegade külasid (*дер. на Белом же озерке*) oli

kokku 16 + 3 uusküla, kus oli 21 peret ja 32 maksukohuslast meest. Vana katastri järgi oli seal peale kahe vaimulikega asustatud küla veel 16 küla. (PKOP 1930: 51)

Oma nime ja asustuse on kaasajani säilitanud – *дер. на Ретеше ~ дер.в Ретеше* (PKOP 1930: 52) (**Rätšid**, vn kohalik *Ретяши*, vn ametlik *Ретеша*), kus vana katastri järgi oli 10 küla, 1495./1496. aasta oma järgi aga 11 küla ja 2 uusküla, 14 peret ja 24 maksualust meest.

Kaivo pagastas on veel üks suur järv – **Ledjäärv**, vn *Ледозеро*, tänapäeval küll pigem *Лидское озеро*. Juba vana katastri ajal on selle järve ümber olnud 21 küla: *дер. на Лид-озере ~ дер. на Лид-озерке ~ дер. на Ливде жо озерке* (PKOP 1930: 49), neist 2 tühjenesid aastaks 1495/1496. Siis oli järve ümber 19 küla ja 4 uusküla, 26 peret ja 42 maksualust meest. Tänapäeval kannavad järve ümber olevad külad hoopis teisi nimesid: *Пудрино, Буржаиха, Платаниха*. Pudirino nimes võiks ju isegi peituda vepsa vana isikunimi *Pudr*, mis esineb mitmes *la-lõpulis*es külanimes. Vene *ино-*sufiks on possessiivne, selles mõttes etümoloogia sobiks. Tšaiglas elavad Pudrod tänini. Kuid nimi on ilmselt hilisem kui 15.–16. sajandil. Katastriraamatus esineb ka *дер. на Кангас-озерке* (PKOP 1930: 50). Kaartide andmed 1868. ja 1932. aastast näitavad järve, mille nimeks *оз. Канго* (KARTA 1913, Aunuksen kartta 1941). Järve lõunakaldal asub praegu küla, mille nimeks **Borisovšin**, vn *Борисовщина*. Järve kutsutakse praegu lähtuvalt külanimest *Борисовское*. *Дер. на Кангас-озерке* vepsakeelne nimi on ilmselt olnud ***Kangasjäärv ~ *Kangazjäärv** (*kangaz* ‘nõmm’). Vana katastri järgi on olnud sellenimelisi külasid 4, 1495./1496. aasta katastri järgi on külade arv tõusnud seitsmeni, neis oli 7 peret ja 12 maksualust meest. Nimi *Kangazjäärv* on vepsa, sealhulgas lõunavepsa toponüümias tavaline, näiteks kannab sama nime ka järv Šiddjärve küla lähedal Peloi pagasta põhjaosas.

Kaivo pagastas on Saburovi katastri andmeil olnud veel asustust, mis tänapäevaks kadunud või nime muutnud. Kõiki neid ma praegu ei vaatle, peatuksin lähemalt veel vaid mõnel. Kõigepealt asustusest kahe järve ümber: *дер. на Салме-озерке* ja *дер. на Сяко-озерке* (PKOP 1930: 50). Vana katastri andmeil oli esimese järve ääres 7 küla ja teise ääres 4 küla. Aastaks 1495/1496 oli esimese järve äärde lisandunud 4 uusküla, mis olid aga rajatud vanadele puustustele. Peresid oli neis külades 14, maksualuseid mehi 18. Teise järve äärde oli tekkinud üks uusküla ja järve ääres elas 5 peret ning 9 maksualust meest. Esimese küla vepsakeelne nimekuju oleks ***Salmjäärv** ja Salmjäärv võiks ehk olla praegune Danilast-Koigušist lõunasse jääv hästi liigendatud kallastega ja arvukate saartega järv, mida vepslased

praegu kutsuvad *Krivulid* ja venelased *Кривули*. Ka nimi *Salmjärv* esineb lõunavepsa toponüümias, seda nime kannab Tšaiгла külast Peloi pagastas edelasse jääv järv (*salm*, vrd sm *salmi* 'vään'). Teise küla eeldatav vepsakeelne nimekuju oleks **Šägärv*. Ka *Šägärv* on vepsa toponüümias üsna tavaline nimi, Peloi pagasta põhjapiiril on koguni kaks järve nimega *Šägärv*, kutsutud ka *Suŕ Šägärv* ja *Mučuiñe Šägärv* ('Suur Sägajärv' ja 'Väike Sägajärv'). Vene keeles on säga (vps **šägoi*) *com*. Kaivo pagasta alal on praegu järv nimega *Самозеро*, mis võiks olla kunagine **Šägärv*. *a ~ o* vaheldus nimes sellel muidu vene okanje alal on võimalik. Siia oleks huvitav lisada, et järve lõunaosast välja voolav jõgi *Сам* saab praegu Dolgomoštše järvest möödumisel nimeks *Быстрая*, hiljem aga voolab *Валченка* nime all ning veel hiljem muutub jõeks nimega *Соминка*. Sominka on suur ja tähtis jõgi, mis oli laevatatavgi, aga kas ta pole oma nime mitte saanud vepslastelt, kes 15. sajandi lõpus kutsusid ehk järvest nimega **Šägoijärv* välja voolavat jõge **Šägoijogi*, mis venekeelses tõlkes ongi ju Sominka. Oma 15. sajandi lõpu asustuspilti pole Kaivo pagast seega tänaseni täielikult säilitanud. Kuid see polegi nii kummaline, kui mõtlemele sellele, et 1582./1583. aasta katastriraamatu andmeil on kogu pagast olnud elanikest täiesti tühi (PK 1850: 84–85). Liivi sõda (1558–1583) ja sellega kaasas käinud taudid hõrendasid asustust kogu Äänise viiendiku territooriumil, aga eriti selle lääneosas. Täiesti tühjad olid näiteks Dregli (*Никольской в Дреглек*) ja Msta jõe suudmes olnud Mortkinitši pagast (*Никольской в Морткиничих на усть Мсты реки*) (PK 1850: 103–104, 107–108).

Tänaseks pole asustust ka Tutukjõe (*Tutukjogi*, vn *Тутока*) ääres. 1495/1496 oli jõe ääres 15 küla nimega *дер. на Тутоке ~ дер. на Тутове* (PKOP 1930: 48), neis elas 26 peret ja 43 maksualust meest. Vana katastri koostamise ajal oli samas 16 küla.

Kaivo pagasta külanimed on Juri Saburovi katastriraamatus läänemere-soomepärased. Ka nimed, mis ei ole tänapäevani säilinud, on hõlpsasti etümologiseeritavad vepsa keelest. Nii võib arvata, et 15. sajandi lõpus on ka Kaivo pagasta elanikkond olnud vepsakeelne. Ka on siin külanimed olnud kirjeldavat laadi, mis ilmselt samuti viitab läänemeresoome asustusele.

Kaivo pagastast edelasse jääb veel üks pagast, mille elanikkond on tollal võinud olla vähemalt osaliselt vepsakeelne – see on 1495/1496 *погост Михайловской в Озерах* (PKOP 1930: 53). Lõunavepslased kutsuvad selle pagasta keskuse ümber olevaid külasid siiani *Järved*. Et selle pagasta territooriumil on võinud olla juba tollal või varemgi asustuspüür,

näitab külanimi *деревня в Чудском конце* (PKOP 1930: 56), praegune *Чудская*, vepsa keeles vene nime mugandus *Čutskei*. Etnotoponüümid näitavad tavaliselt asustuspiiri. 1495./1496. aasta katastriraamatu kirjeldus katkeb just sellenimeliste külade kohal. Säilinud osa järgi on 2 külas 3 peret ja 5 maksualust meest (PKOP 1930: 53, 55–56). Äänise viiendiku katastriraamatutest hiljuti avaldatud katkendi järgi 1563/1564 katastriraamatust tundub küll, et andmed Tšudskaja küla kohta on siiski olnud täielikud (PKNZ 2 1999: 124). Kui vaadata Järvede pagasta kirjeldusi Saburovi katastriraamatus, siis torkab silma, et kirjeldavat tüüpi külanimesid on vähem kui Peloi ja Kaivo pagastas, kuid täielikult nad siiski ei puudu.

Katastriraamatud Lõuna-Vepsa alast otse põhja poole ei ole kahjuks säilinud. Meie käsutuses on siiski kirjeldused Ojati-Vepsa põhjapoolse ala kohta – Vingla pagasta (1495/1496 *погост Ильинской в Веницах на Ояти*, vps *Vingl*, vn *Винницы*) ja Šušta pagasta (1495/1496 *Никольской на реце на Оште*, vps *Šušt*, vn *Ошта*) katastrid. Et mitte väga pikale minna, on järgnevas katastriraamatu kirjeldusi käsitletud põgusamalt kui Lõuna-Vepsa ala puhul.

Ka Äänis-Vepsa ala haarava Ostretšina pagasta kohta pole 1495/1496 aasta katastriraamat säilinud. Siiski on mõned lõunapoolsed külad Saburovi katastriraamatus kajastatud, kuna need kuulusid Šušta pagastasse 1495/1496 *погост Никольской на реце на Оште* (PKOP 1930: 29). Need külad on *Kalejig* (< **Kalajogi*) (*деревня на Рыбежне*, kaks korda ka *деревня на Рыбной*), *Ropoi* (*деревня на Роп-ручью*), *Kaskez* (*деревня на Касть-ручью* ~ *деревня на Кось-ручью*), vrd tänapäeva vene nimekuju *Каскесручей*. Lõuna poole asetsevad *Himdög* (*деревня на Хем-реке* ~ *деревня на Хин же реке*) ja *Kall'* (*деревня на Щелейце*). (PKOP 1930: 34, 36–38) Küla Süvari jõe (vn *Свирь*) suudmes (*деревня на усть Свери*) (PKOP 1930: 34.) on tänapäeva Voznessenje asula, kuid endiselt *Süvär'* vepsa keeles. Voznessenje on saanud oma nime kloostrikt, mida 1562./1563. aasta katastriraamatus mainitakse kui vastasutatut (PKOP 1930: 237). Tõenäoliselt on just klooster toonud siia venekeelse asustuse. 1495/1496. aastal olid otsustades külanime kirjeldava laadi järgi tõenäoliselt vepsa külad ka *деревня на Возаруксе*, *деревня в Хежеселье* ja *деревня на Шусть-ручью* (PKOP 1930: 33–34). Viimase oletatavale vepsakeelsele kujule **Šuštoja* on tõendiks ka see, et vepslased kutsuvad Ošta asulat tänapäevani *Šušt*. Tänapäeval on Äänisjärve lähedal Süvari jõest lõunas külad nimedega *Шумилово*, *Богдановский Погост* ja *Пустошь*, mis on oma tekkelt ilmselt hilisemad.

Tänapäeva *Ладва-Ветка* (külanimes kajastuvad paralleelselt nii vepsa kui ka venekeelne nimi), 28 külast koosnev *деревня в Ладве* (PKOP 1930: 35–36) on ilmselt tollal olnud vepsakeelne. Süvari-äärsed külad on veel *Вязостров* (1495/1496: *деревня на Вяз-острове*), *Кузра* (*деревня на Кузре речке*), *Иванов-остров* ehk *Иванково* (*деревня на Иванкове острове*), *Гакручей* (*деревня на Свери на Хав-ручью < *Наугоја*) ja *Нимпельда* (*деревня на Немпелде на волоке < *Nempeld*). (PKOP 1930: 34–35.) Viimase elanikud on 1873. aasta andmeil olnud vepslased³ (SNM 1879: 17). Šušta pagasta keskus näib venetüübiliste nimede prevaleerimise põhjal kirjeldavat tüüpi nimede ees olevat tollal olnud juba vähemalt osaliselt asustatud venelastega. Selles pole ka midag imelikku, sest enne Aunuse (vn *Олонец*) kindluse rajamist oli just Šušt-Ošta, selle kandi tähtis keskus. Siin esineb küll ka selliseid külanimesid nagu *деревня на речке на Роске* (tänapäeva *Рокса*), *деревня на Водлицы ~ деревня на Водлицы (Водлица)*, (PKOP 1930: 31) ja *деревня на Курвошке (Курвошкий Погост)* (PKOP 1930: 33). Samal ajal esinevad pärast külanime *деревня в Челексе* (PKOP 1930: 31–32) (*Челекса*) juba ka tavalised veneperäsed külanimed (nt *деревня Кузнецовская*, *деревня Гридкинская*, *деревня Агшинская*), kokku umbes 50 külanime (PKOP 1930: 32–33).

Tänapäeva keskvepsa murdeala külanimed Saburovi katastri järgi Šušta pagastas on taas kõik kirjeldavat laadi: *деревня на Шим-озере (Šimgär)*, *деревня на Пол-озере (Polgärv)*, *деревня на Исторас-озерке (Torazjär)*, *деревня на Пязь-озере (Pžazär)* *деревня на Клено-озере (Vahtkär)* jne (PKOP 1930: 29–31).

Teised Ojati-äärsed vepsa külad, mis Šimjärvest või Pžazarest väga kaugel ei asetsegi, kuulusid juba **Vingla** pagastasse: *погост Ильинской в Веницах на Ояте* (PKOP 1930: 38), tänapäeva *Винницы*. Need tollalgi vepsakeelsed külad on *деревня на Ножмо-озере (Nažamjärv)*, *деревня на Шат-озере (Šatař)* ja võib-olla ka *деревня на Туксе (Tukšar)* (PKOP 1930: 44–45). Päris Ojati (vps *Ajät*) ääres asetsevad teatud ja tuntud vepsa külad, mis 1495./1496. aasta katastriraamatus esinesid kujul *деревня в Озорех (Järved)*, *деревня на Сар-озере (Sarjärv)* ja *деревня в Немже (Nemž)* (PKOP 1930: 45–46). Ojatist põhja poole jäid *деревня в*

³ Vepslased on selles allikas nime all *чудь*, kuna ametlikult neid tollal nii nimetatigi. Alles 1926. aastast on hakatud vepslasi vene keeles ametlikult *вепсы* kutsuma. Lisatagu siia igaks juhuks ka, et karjala asustus (tänapäeva lüüdi ja aunuse murde kõnelejad) on siiakanti tekkinud hiljem, Irina Tšernjakova arvates võis 1650–1660 Käkisalmi (Korela) maakonnast Aunuse aladele ümber asuda umbes 2000 inimest, neist suurem osa (umbes 2/3) Aunuse (Olonetsi) pagastasse (Chernjakova 1996: 150–151).

Каргиницах (Karhül), деревня на Кек-озере (Kekjärv) (PKOP 1930: 38) ja *деревня на Чик-озере (Čikjärv)* (PKOP 1930: 40). Vingla pagasta põhjaosas on tänapäeval külad, mille elanikud on küll juba venekeelsed, kuid millel on alles ka vepsa nimi nagu **Hongl** (vn *Гонговичи*, 1495./1496. aasta katastriraamatu *деревня в Гонговичах*) (PKOP 1930: 39).

Nii 1495./1496. aasta kui ka 1563./1564. aasta katastriraamatus esinevad praeguse vepsa ala külanimed on kirjeldavat laadi, neid on edasi antud selle veekogu nime abil, mille ääres nad paiknevad. Võib üsna kindlalt väita, et kirjeldavat tüüpi nimed viitavad läänemeresoome, antud juhul vepsa asustusele. Kuna 1562./1563. aasta katastriraamat lähtub otseselt eelmisest, Juri Saburovi katastriraamatust ega too ka nimede seisukohalt uusi andmeid, võimegi analüüsis lähtuda ka siin 1495./1496. aasta seisust. 1562./1563. aasta katastriraamat toob esmakorselt andmeid ka pagastate *погост Никольской в Ярославичах* (PKOP 1930: 247) ja *погост Рождественской Мегренской* (PKOP 1930: 212) kohta. Esimene neist on praegugi vepsakeelne Vilhala (vps *Vilhal*, vn *Ярославичи*), kuid kahjuks jääb katastriraamatus selle pagasta kirjeldus pooleli. Megra pagastas asuvad tänaseks vepsa keele vene keele vastu vahetanud, kuid 20. sajandi esimese pooleni vepsa keele säilitanud Kuštjärve (vps *Kuštjär*, vn *Куштозеро*), Undjärve (vps *Undjär*, vn *Ундозеро*) ja Sär gjärve (vps *Šär ggär*, vn *Сяргозеро*) külastud. 1562/1563 olid esimesed vastavalt *дер. на Кушто-озере* ja *дер. на Ундо-озере* (PKOP 1930: 215–217). Sär gjärv on ilmselt *дер. на Сарго-озере*, tavaliselt küll kujul *дер. на Сар-озере* (PKOP 1930: 216). Ka Megra pagasta külanimed katastriraamatus on kirjeldavat laadi ja vepsapärased, nt *дер. на Лухто-озере* (PKOP 1930: 216) (**Luhjtjärv*).

Tõenäoliselt on 15. sajandi katastriraamatud vähemalt selles mahus Vene riigi ajaloos esimesed, mis tähendab, et need kajastavad ka tolle hetke etnilist olukorda. Et ülal nimetatud pagastates oli tollal vepsakeelne elanikkond, on üsna loogiline. On need ju suures osas tänini olnud vepsakeelsed. Ainus erand on olnud Ošta, vepsa Šušt, samanimelise pagasta tolle aja tähtis keskus.

15. sajandi lõpu katastriraamatus kajastunud külad võib elanikkonna etnilise kuuluvuse põhjal jagada nelja rühma: 1) vepsa külad, mis on jäänud selleks tänini (nt kogu Peloi pagast), 2) vepsa külad, kus on toimunud keelevahetus ja külad on tänapäeval venekeelsed (nt Vingla pagasta põhjaosa, Megra pagast), 3) vepsa külad, kust vana asutus on kadunud ja kuhu on tulnud hiljem uus elanikkond (nt suur osa külasid Kaivo pagastas,

mis 1583/1584 on olnud tühi) ja 4) vene külad (külad Šušta-Ošta, 15.–16. sajandi tähtsa keskuse ümbruses).

Kirjeldavat tüüpi nimede ilmne osutamine läänemeresoome asustusele annab võimaluse otsida neid alasid, mis 15. sajandi lõpul on olnud veel läänemeresoome (vepsa) asustusega. Kirjeldavat laadi külanimede esinemuse põhjal võib väita, et kogu Äänise viiendiku idapoolne ala oli tollal veel asustatud läänemeresoomlastega, tõenäoliselt vepslastega, kes hiljem on keelt vahetanud. Väite kasuks räägib ka läänemeresoomepärase isikunimede esinemine neis idapoolsetes pagastates, näiteks *Варгусев* Võtegra pagastas 1495./1496. aastal (PKOP 1930: 12) ja *Кокоев* Andoma pagastas 1563./1564. aastal (PKOP 1930: 194). Viimane näide viitab sellele, et vepsa asustus oli seal veel 16. sajandi teisel poolelgi. Vodlozero pagastast pärinevad 1563./1564. aastast ka sellised külanimed nagu *деревня на Медвежьё наволоке словет на Конде наволоке, дер. на Воронье поле словет в Вариш-палды* (PKOP 1930: 174, 175). **Kond'ñem* ja **Varišpeld* on siin antud nii vepsa kui ka vene nimega (tõlkega?). Samu nimesid on 1958. aastal kommenteerinud Aleksandr Popov ja Matti Hämäläinen. Mõlemad leiavad, et tegemist on tollal olnud läänemeresoome asustusega. Vepslasteks ei julge nad neid siiski pidada, vaid räägivad rahvastikust, kes kõneles mingit vepsa keelele lähedast läänemeresoome keelt (Popov 1958, Hämäläinen 1958). Tänapäeval ollakse julgemad. Irma Mullonen peab samadele nimedele toetudes kohalikku elanikkonda vepslasteks ja arvab, et vepsa keel on siin kõlanud ka pärast 16. sajandit, sest sinne läänemeresoomeline mikrotoponüümia osutab üsna hilisele venestumisele (Mullonen 2001: 338). Hiljem on ta elanike vepsluses küll kahtlema hakanud. Kuna vepsa asustus on ulatunud idas Megra pagastani, siis on üsna tõenäoline, et naaberpagasta Võtegra läänemeresoomlased olid samuti vepslased. Ja Võtegra naabrid samuti. Karjalased tulevad kõne alla põhjapoolsemates pagastates. Kuid tuleb siiski mõnda, et karjalaste asustus on rohkem läänepoolne ning ida ja põhja poole on nad siirdunud hiljem.

Äänise viiendiku lõunaosas on tõenäoliselt juba siis olnud vene-vepsa segaelanikkond, sest siinsed nimed katastriraamatus on vene tüüpi. Asustuspiirile viitavad ka 1495./1496. aasta katastriraamatu etnotoponüümid: *деревня в Чудском конце* Järvede (*Михайловский в Озерах*) (PKOP 1930: 53, 56) (tänapäeva *Чудская*) ja ka Kolbaki pagastas (*Климецкой в Колбаках*) (PKNZ 1 1999: 264–266). Need nimed on võinud ju tekkida juba varemgi, kuid segaasustusele viitab ka eri tüüpi külanimede levik: pagastate idaosas on rohkem kirjeldavat laadi, lääneosas

aga vene tüüpi nimed. Liivi sõjaga seotud sündmused, mis eelnesid 1582./1583. aasta katastriraamatule, muutsid ka osaliselt elanikkonna koosseisu. Äänise viiendiku lääneosa oli 1583. aastaks üsna tühjaks jäänud. Kuna kõik katastriraamatu osad Äänise viiendiku lääneosa kohta pole säilinud, on raske midagi öelda ka sealse elanikkonna etnilise kuuluvuse kohta.

Vepslastega asustatud territoorium oli tõenäoliselt 15. sajandil laiem. Ka praeguse vepsa ala naaberpagastate toponüümia on läänemeresoomeline. Põhimõtteliselt on vanades allikates, sealhulgas katastriraamatutes esinevate külanimedega kõrvutamisel tänapäevastega võimalik välja selgitada, kas tänapäeva venekeelsetes küldes on toimunud keelevahetus või migratsioon. Võib täheldada, et praegu vepslastega asustatud territooriumist ida pool on toimunud keelevahetus, lääne pool aga enamasti venelaste migratsioon Vepsa aladele. Migratsioon on toimunud eelkõige tähtsate keskuste, näiteks kloostrite ümbrusse või aladele, kus katkud ja muud taudid on põhjustanud elanikkonna tunduva vähenemise või lausa kadumise. Ülejäänud Vepsa aladel on vene keel vepsa keele lihtsalt pikkamööda välja tõrjunud. See protsess on toimunud vepsakeelse ala äärte poolt südame poole. On palju räägitud venelaste migratsioonist läänemeresoome aladele. Keelevahetusest on räägitud hoopis vähem, kuigi viimasel ajal on sellele hakatud rohkem tähelepanu pöörama. Aegade jooksul on siiski mõlemad tendentsid eksisteerinud paralleelselt, kusjuures keelevahetuse osa on olnud isegi määravam.

Kirjandus

- AI 1971** = *Аграрная история Северо-Запада России*. Вторая половина XV – начало XVI в. Ленинград.
- Asiakirjoja 1993** = *Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta III*. Joensuu–Petroskoi, 1993. История Карелии XVI–XVII вв. в документах III. Петрозаводск–Йоэнсуу.
- Aunuksen kartta 1941** = *Aunuksen kartta 0-36-V*, Helsinki 1941, 1:200 000) < ГГУ 1932 (võtted 1925–26, 1927, parandatud 1932, 1:100 000.
- Aktõ 1838** = *Акты юридические, или Собрание форм старинного делопроизводства Санктпетербург: Археографическая комиссия*.
- Chernjakova, Irina 1996**: “Korelian refugees” in seventeenth century Olonets Karelia. – *Historia Fenno-Ugrica 1:1*. Congressus Primus

- Historiae Fenno-Ugricae. Societas Historiae Fenno-Ugricae: Oulu-Revaliae, 141–161.
- Danilova 1955** = Данилова Л. В. 1955: *Очерки по истории землевладения и хозяйства в Новгородской земле в XIV–XV вв.* Москва.
- Gallén, Jarl 1993**: *Det "Danska itinerariet"*. Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön. Redigerad och utgiven av John Lind. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 579. Helsingfors.
- GVNP 1949** = *Грамоты Великого Новгорода и Пскова.* Москва-Ленинград.
- Hämäläinen 1958** = Хмяляйнен, М. М. 1958: О статье А. И. Попова Прибалтийско-финские личные имена в новгородских берестяных грамотах. – *Труды Карельского филиала Академии наук СССР.* Выпуск XII. Прибалтийско-финское языкознание. Петрозаводск, 100–103.
- Joalaid, Marje 2001**: *Lõunavepsa murre ja murrakud.* – Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit Tõnu Seilenthal. Curaverunt: Anu Nurk, Triinu Palo. Tartu: Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. 7.–13.8.2000. Tartu, 459–463.
- Karta 1913** = Спец. карта Европейской России. Из. Воен. Топ. Отдѣла Генеральн. штаба. Оконченъ въ 1868 г. Изд. 1913 г. Масштабъ въ Англииск. дюймъ 10 Русск. верстъ или 1: 420 000.
- Kettunen, Lauri 1936–37**: *Kertomus matkasta vepsäläisten luo kesällä 1934.* – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XLVIII. Helsinki, 17–22.
- Koranev 1951** = Копанев А. И. 1951: *История земледения Белозерского края XV–XVI вв.* Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- MOZU 1892** =: *Материалы для оцѣнки земельныхъ угодій Новгородской губернии.* Томъ II. Тихвинскій уездъ. Новгородъ 1892.
- Mullonen 2001** = Муллонен И. 2001: Этнолингвистическая история Обонежья. – *Очерки исторической географии. Северо-Запад России. Славяне и финны.* Под редакцией А. С. Герда и Г. С. Лебедева. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 332–348.
- Nevolin 1853** = Неволин К. А. 1853. О пятинах и погостахъ новгородскихъ въ XVI вѣклъ, съ приложением карты. Записки

Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. Книжка VIII. Санктъ-Петербургъ.

PK 1850 = Писцовая книга. Обонежские пятины Нагорніе половины, письма и дозору Ондreja Васильевича Плещельва да подьячего Семейки Кузмина лета 7091 году. – Временник Императорскаго Московскаго общества истории и древностей российскихъ. Книга Шестая. Москва, 1850, с. 58–126.

PKNZ 1 1999 = Писцовые книги Новгородской земли. Том 1. Новгородские писцовые книги 1490-х гг. и отписные и оброчные книги пригородных пожен Новгородскаго дворца 1530-х гг. Москва: «Древнехранилище» «Археографический центр».

PKNZ 2 1999 = Писцовые книги Новгородской земли. Том 2. Писцовые книги Обонежской пятины XVI в. Составитель К. В. Баранов. СПб.: Издательство «Дмитрий Буланин».

PKOP 1930 = Писцовые книги Обонежской пятины 1496 и 1563 гг. Материалы по истории народов СССР под общей редакцией М. Н. Покровскаго. Выпуск 1. Материалы по истории Карельской АССР. Ленинград.

Роров 1958 = **Попов, А. И. 1958**: Прибалтийско-финские личные имена в новгородских берестяных грамотах. – Труды Карельскаго филиала Академии наук СССР. Выпуск XII. Прибалтийско-финское языкознание. Петрозаводск, 95–100.

SIE 1962 = Советская историческая энциклопедия. Том 2. Москва.

SNM 1879 = Списки населенныхъ мльсть Россійской Имперіи. Т. XXVII. Олонецкая губернія. Спсикъ населенныхъ мльсть по сведльнїямъ 1873 года. Санктпетербург.

SNM 1911 = Спсикъ населенныхъ мльсть Новгородской губерніи. Выпускъ VII. Тихвинскій ульдъ. Составленъ подъ редакціей секретаря Новгородскаго губернскаго статистическаго комитета В. А. Подольдова. Новгородъ, Губернская Типографія.

Štšarov 1976 = **Щапов Я. Н. 1976**: Древнерусские княжеские Уставы XI–XV вв. Москва.

Marje Joalaid: Keelevaihtus Novgorodimaa Äänise viiendigu

Kukki vepsläseq ommaq elänüq sammo maiõ pääl aastagatuhandit, nimmätäs näide eloalla edimäst kõrda Vinnemaal Äänise viiendigu katastriraamatin, miä ommaq kokko pantuq 1495./1496., 1563./1564. ni 1582./1583. aastagal. Tõsõn katastriraamatun kõrratas edimädsse raamadu kotusõnimmi ja seletüisi, a kolmandahe katastriraamatuhe olõ-i seletüisi inämb sammamuudu perrä säet. Katõn edimädsen katastriraamatun tuuduq nimeq ommaq samaq ku näide nimmi paiklik vinne variant.

15. saa-aastagal elliq vepsläseq suurõmbal alal ku parhillaq. Liivi sõda (1558–1583) ni tuuga üten käänüq katsk puustõ pia tervet Äänise viiendigu lõunaõdagu jako. 1582./1583. aastaga katastriraamat näüdäski, et Kaivo kihlkund olf sis tävveste ilma inemiisildäq. Seo ilma aigo om õnnõ Arškahfi kihlkunnan vepsäkeelitsit inemiisi.

Kotusõq, midä nimmätäs 1495./1496. aastaga katastriraamatun, saa jakaq nellä rühmä: 1) vepsä kotusõq, miä ommaq ka seo ilma aigo iks viil vepsäkeelidseq (tt kogo Peloi kihlkund); 2) inneskidseq vepsä kotussõq, kon inemiseq ommaq lännüq üle vinne keele pääle (tt Vingli kihlkunna põhajago); 3) inneskidseq vepsä kotusõq, kon olõ-s vepsläisi inämb päält Liivi sõta 1583. aastagal, a kohe ommaq ildampa vahtsõq inemiseq (arvadaq vindläseq) tulnuq (tt paaigo kõik Kaivo kihlkunna kotusõq); 4) vinne kotusõq (kotusõq ümbre Ošta, miä olf 15.–16. saa-aastagal tähtsä keskus).

Vepsä ala kotusõnimeq, miä katastriraamatin ommaq, ommaq seletäväq. Om pia kimmäs, et seletäv nimetüüp näütäs tan õdagumeresoomõ elondust. Nii või arvadaq, et tuul aol elliq Äänisjärvest hummogu poolõ Äänise viiendigu alal õdagumeresuumlasõq, tt vepsäkeelidseq inemiseq.